

PROBLEM KOJI NEMA IME

Beti FRIDAN

Problem je godinama bio neizgovoren, gotovo zakopan u umovima američkih žena. Čudno je bilo to komešanje, taj osećaj nezadovoljstva, ta čežnja od koje su patile žene u SAD sredinom XX veka. Svaka supruga iz predgrađa se s tim borila sama. U trenutku kad je nameštala krevete, išla u nabavku, uparivala prekrivače i jastučnice, jela sendviče s puterom od kikirikija sa svojom decom, razvozila mlade izviđače i braunije,¹ ležala budna kraj svog supruga – ona se pribojavala da čak i samoj sebi postavi to nemo pitanje – „Da li je ovo sve?“

Više od petnaest godina ni jedna jedina reč nije zabeležena o toj čežnji u moru reči napisanih o ženama i za žene, u kolumnama, knjigama i člancima

---

1. *Cub Scouts* je vaspitni program za dečake najmlađe dobi u okviru koga oni kroz igru i različite aktivnosti usvajaju određen sistem vrednosti. Na sajtu www.scouting.org/cubscouts.aspx može se, između ostalog, pročitati: „Pored toga što dečacima obezbeđuje pozitivno mesto gde mogu da uživaju u bezbednim, psihofizičkim aktivnostima, fokus *Cub Scoutinga* je na izgrađivanju karaktera, unapređenju fizičke spremnosti, savlađivanju praktičnih veština i razvijanju duha zajedništva.“ *Brownies* predstavlja ženski ekvivalent *Cub Scouts* programu. (Prim. prev.)

stručnjaka koji ženama govore da treba da se ostvare u ulozi supruga i majki. Žene su uvek iznova mogle čuti, glasovima tradicije i frojdijanske sofisterije, da ne mogu da požele bolju sudbinu od one koja veliča njihovu ženstvenost. Stručnjaci su ih savetovali kako da ulove i zadrže muškarca, kako da doje i kako da nauče decu da koriste nošu, kako da se nose sa rivalstvom među potomcima i s pobunom u pubertetu; obučene su kako da kupe pravu mašinu za pranje sudova, kako da umese hleb, kako da naprave gurmanski specijalitet od puževa i kako da sopstvenim rukama sagrađe bazen; kako da se obuku, izgledaju i ponašaju ženstvenije i kako da učine brak što uzbudljivijim; kako da spreče da im supružnici umru mladi, a sinovi izrastu u delinkvente. Naučene su da sažaljevaju neurotične, neženstvene, nesrećne žene koje su želele da budu pesnikinje, fizičarke ili predsednice. Naučile su da zaista ženstvene žene ne žele karijere, visoko obrazovanje, politička prava, nezavisnost i prilike za koje su se staromodne feministkinje borile. Neke žene, u četvrtoj ili petoj deceniji života, i dalje su se s bolom prisećale kako su odustale od tih snova, ali većina mlađih žena više na njih ni ne misli. Hiljade ekspertskih glasova skandira njihovoj ženstvenosti, njihovoj prilagodljivosti, njihovoj novoj zrelosti. A sve što one treba da urade jeste da od najranijeg devojaštva život posvete nalaženju muža i rađanju dece.

Prosek godina kada se žene u Americi udaju krajem pedesetih godina XX veka pao je na dvadeset, i nastavlja da pada. Četrnaest miliona devojaka bilo je vereno pre sedamnaeste godine. Procenat žena koje pohađaju koledž, shodno tome, opao je s 47 procenata, koliki je bio 1920. godine, na 35 procenata 1958. godine. Jedan vek ranije žene su se borile za visoko obrazovanje; sada devojke idu na koledž da bi našle muža. Do sredine pedesetih godina, 60 procenata devojaka ispicalo se s koledža da bi se udalo ili iz straha da će im previše obrazovanja predstavljati prepreku za udaju. Na koledžima su građene spavaonice za „studente u braku“, ali su ti studenti gotovo uvek bili muževi. Za supruge je ustanovljena nova diploma – „Ph.T.“ (diploma za podršku muževima u školovanju²).

---

2. Putting Husband Through je fraza sačinjena po analogiji sa frazom putting through college koja se odnosi na obavezu roditelja da školuju svoju decu. (Prim. prev.)

Onda su američke devojkice počele da se udaju kao srednjoškolke. Osuđujući nesrećnu statistiku o tim mladim brakovima, ženski časopisi su pokrenuli kampanju da se u srednje škole uvedu kursevi o braku i bračni savetnici. Devojkice su se upuštale u stalne veze s dvanaest ili trinaest godina, već u osnovnoj školi. Proizvođači su na tržište izbacili grudnjake za desetogodišnje devojkice sa sunderastim punjenjem. A reklama za dečju haljinicu, za uzrast od tri do šest godina, u *New York Times*-u u jesen 1960. godine, išla je pod sloganom: „I ona može biti zamka za muškarce.“

Do kraja pedesetih godina, stopa nataliteta u SAD prevazišla je onu u Indiji. Pokret za kontrolu rađanja, preimenovan u Pokret za planiranje roditeljstva, trebalo je da pronađe metod kako da ubedi žene da rode, čak i ako im je rečeno da bi treće ili četvrto dete moglo biti mrtvorodeno ili s nekim defektom. Statističare je posebno čudio fantastičan porast broja dece među ženama koje su završile koledž. Dok su ranije u proseku imale po dvoje dece, sada su rađale po četvoro, petoro, šestoro. Žene koje su nekada želele karijeru, sad su pravile karijeru od rađanja. Tako je 1956. godine časopis *Life* hvalospevom proslavljao povratak američkih žena u okrilje doma.

U jednoj njujorškoj bolnici žena je doživela nervni slom kad je saznala da ne može da doji svoju bebu. Žene koje su u drugim bolnicama umirale od raka dojke odbijale su terapiju koja je dokazano mogla da im spasi život: pričalo se da bi mogla imati nežensstvene sporedne efekte. „Ukoliko imam samo jedan život, pustite me da ga proživim kao plavuša,“ progovara predimenzionirana slika lepe, praznoglave žene sa stranica novina, časopisa i reklama. Širom Amerike, tri od deset žena farba kosu u plavo. Žene jedu kedu zvanu *Metrecal*³ umesto hrane, da bi oslabile i ličile na mršave mlade manekenke. Kupci u velikim robnim kućama primetili su da su žene posle 1939. godine, postale za tri do četiri broja sitnije. „Žene treba da odgovaraju odeći, umesto obrnuto,“ rekao je jedan od kupaca.

Unutrašnji dekorateri dizajnirali su kuhinje s mozaičkim muralima i originalnim platnima jer su se one ponovo našle u središtu života žena. Šivenje

---

3. *Metrecal* je bio najpopularniji dijetetski proizvod ranih šezdesetih, često kritikovan zbog lošeg ukusa. (Prim. prev.)

u domaćoj radinosti postalo je industrija koja donosi milionski profit. Mnoge žene više nisu napuštale svoje domove osim kad bi odlazile u kupovinu, razvozile decu ili pratile muževe na društvenim dešavanjima. U Americi su devojke odrastale a da nikad nisu radile van kuće. Kasnih pedesetih godina iznenada je primećen jedan sociološki fenomen: trećina Amerikanki je radila, ali većina njih više nije bila mlada, a tek je nekolicina nastojala da unapredi karijeru. Reč je uglavnom o udatim ženama koje rade honorarne poslove, kao prodavačice i sekretarice, obezbeđujući na taj način sredstva za školovanje muževa i sinova ili za otplaćivanje hipoteke. Ili je pak reč o udovicama koje izdržavaju porodicu. Sve je manje i manje žena koje rade puno radno vreme. Manjak kadrova među bolničarkama, socijalnim radnicama i nastavnicama uzrokovao je krizu u skoro svakom američkom gradu. Zabrinuti zbog sovjetskog vođstva u svemirskoj trci, naučnici primećuju da je najveći američki izvor neiskorišćene intelektualne snage – žena. Međutim, devojke nisu htele da studiraju fiziku: to je nešto „neženstveno“. Jedna devojka je odbila naučnu stipendiju na univerzitetu Džons Hopkins da bi se zaposlila u agenciji za prodaju nekretnina. Sve što želi, rekla je, jeste isto ono što želi svaka američka devojka – da se uda, rodi četvoro dece i živi u lepoj kući u lepom predgrađu.

Domaćica iz predgrađa – bila je predstava iz snova mladih Amerikanki i predmet zavisti, pričalo se, žena širom sveta. Američka domaćica – uz pomoć nauke i kućnih aparata, oslobođena je napornog rada i opasnosti koje sa sobom donosi porođaj i bolesti od kojih je patila njena baka. Ona je bila zdrava, lepa, obrazovana, a jedine preokupacije koje je imala svodile su se na njenog muža, decu i dom. Ona se istinski ostvarila kao žena. Kao domaćici i majci, ukazivano joj je poštovanje kao ravnopravnom partneru muškarcu u njegovom svetu. Imala je slobodu da bira automobile, odeću, kućne aparate, supermarkete; imala je sve o čemu su žene oduvek sanjale.

Petnaest godina posle Drugog svetskog rata, ta mistika ženskog ostvarenja postaje negovano jezgro savremene američke kulture koje samo sebe održava u životu. Milioni žena živeli su ugledajući se na lepe prizore iz života američke domaćice iz predgrađa, koja se uz poljubac oprašta od svog muža uokvirena kao na slici prozorskim ramom, istovaruje karavan pun dece pred školom ili uz osmeh novim električnim voskerom glača besprekorno čist kuhinjski pod.

One same mese hleb, same šiju odeću za sebe i svoju decu, same stavljaju u celodnevni pogon svoje nove mašine za pranje i sušenje veša. One menjaju posteljinu dvaput umesto jednom nedeljno, pohađaju kurseve iz kukičanja u večernjim školama, i sažaljevaju svoje sirote, isfrustrirane majke koje su sanjale o karijeri. Njihov jedini san bio je da budu savršene supruge i majke; njihova najveća ambicija da imaju petoro dece i prelepu kuću, a jedina bitka u koju su se upustile bila je da osvoje i zadrže svoje muževe. Neženstvenim problemima sveta izvan okrilja doma nisu posvetile nijednu misao; želele su da muškarci donose bitne odluke. One su se dičile svojom ulogom žene i na popisima su s ponosom upisivale: „Zanimanje: domaćica.“

Prema tome, reči napisane za žene i reči koje su žene koristile u međusobnim razgovorima više od petnaest godina, u isto vreme dok njihovi muževi sede u drugom delu sobe i raspravljaju o poslu, politici ili septičkim jamama, odnose se na probleme s decom, na to kako da im muževi budu srećni ili kako da deca budu bolja u školi, kako pripremaju piletinu ili prave navlake za nameštaj. Niko više nije raspravljao o tome da li su žene inferiorne ili superiorne u odnosu na muškarce; one su bile jednostavno drugačije. Reči poput „emancipacije“ ili „karijere“ zvučale su čudno i sramotno; niko ih nije upotrebljavao već godinama. Kada je Francuskinja Simon de Bovoar napisala knjigu pod nazivom *Drugi pol*, jedan američki kritičar je prokomentarisao kako ona očigledno „ne zna u čemu je smisao života“, te da, pored toga, govori o Francuskinjama. „Ženski problem“ u Americi više nije postojao.

Ukoliko je pedesetih i šezdesetih godina XX veka žena imala problem, znala je da nešto mora da nije u redu s njenim brakom, ili njom samom. Ostale žene su bile zadovoljne svojim životima, mislila je ona. Kakva li je ona žena ukoliko ne oseća tu misterioznu ispunjenost dok glača kuhinjski pod? Ona se toliko sramila da prizna svoje nezadovoljstvo, da nije ni mogla da sazna koliko ga još žena deli s njom. Ako bi pokušala da se obrati svom mužu, on nije shvatao o čemu govori. Ni ona sama to zapravo nije shvatala.

Više od petnaest godina ženama u Americi bilo je teže da govore o tom problemu nego o seksu. Čak ni psihoanalitičari nisu imali ime za to stanje. Kada bi žena otišla kod psihijatra da potraži pomoć, što su mnoge žene činile,

rekla bi: „toliko se stidim,“ ili „mora da sam beznadežno neurotična.“ „Ne znam šta nije u redu sa ženama danas,“ izjavio je s nelagodnom jednom psihijatar iz predgrađa. „Jedino znam da nešto nije u redu jer većinu mojih pacijenata čine žene. A problem koji imaju nije seksualne prirode.“ Međutim, najveći broj žena koje su imale taj problem nije odlazila kod psihoanalitičara. „U stvari, sve je u redu,“ ponavljale su u sebi, „ne postoji nikakav problem.“

Ali jednog aprilskog jutra 1959. godine, čula sam majku četvoro dece, dok je pila kafu s četiri druge majke u predgrađu u izgradnji, 25 km udaljenom od Njujorka, kako tonom tihog očaja izgovara reč „Problem.“ Ostale znaju, bez reči, da ona ne govori o problemu s mužem, decom ili kućom. Odjednom shvataju da sve imaju isti problem, problem koji nema ime. Počinju, ne bez oklevanja, da razgovaraju o tome. Kasnije, kad su pokupile decu iz obdaništa, odvele ih kući i stavile na spavanje, dve žene su zaplakale, iz prostog olakšanja što znaju da nisu same.

Postepeno sam počela da shvatam da nebrojene žene u Americi imaju problem koji nema ime. Kao neko ko piše za časopis često sam bila u prilici da intervjuišem žene o problemima koje imaju sa decom, ili u brakovima, ili u kući, ili u zajednici. No, s vremenom sam počela da prepoznajem znakove koji ukazuju na postojanje ovog drugog problema. Ti su se znakovi pokazivali u ranč-kućama u predgrađu i dupleksima na Long Ajlandu, u Nju Džersiju i u okrugu Vestčester; u kućama kolonijalnog stila u gradićima Masačusetsa; u dvorištima u Memfisu; u stanovima u predgrađu i centru grada; u dnevnim sobama na Srednjem zapadu. Nekad bih zapazila da problem postoji ne kao novinarka već kao domaćica iz predgrađa, budući da sam u to doba i sama, takođe, podizala svoje troje dece u okrugu Rokland, država Njujork. Čula sam odjeke ove priče u studentskim spavaonicama i na porodijskim odeljenjima, na roditeljskim sastancima i bife-ručkovima Lige žena glasača, na koktelima u predgrađu, na železničkim stanicama i u odlomcima razgovora koje sam razabrala u Šraftsu⁴. Mislim da sam te reči u potrazi za odgovorom koje sam čula od drugih žena tokom mirnih popodneva dok su deca u školi, ili mirnih večeri dok muževi rade do kasno, razumela prvo kao žena mnogo pre nego što

---

4. *Schrafft's* je čuveni lanac restorana, koji je posebno bio popularan u Americi šezdesetih godina. (Prim. prev.)

sam uvidela njihove dublje društvene i psihološke implikacije.

Kakav je zapravo taj problem koji nema ime? Koje su to reči koje su žene koristile kada bi pokušale da ga izraze? Ponekad bi žena rekla: „Nekako se osećam prazno... nepotpuno.“ Ili bi rekla: „Osećam se kao da ne postojim.“ Ponekad bi taj osećaj uklonila sredstvom za smirenje. Ponekad bi pomislila da se problem ipak odnosi na muža ili decu, ili da joj je zapravo potrebno samo da preuredi kuću, ili da se preseli u bolji kraj, da počini preljubu ili rodi još jedno dete. Ponekad bi odlazila kod lekara sa simptomima koje je jedva bila u stanju da opiše: „Osećanje zamora... Toliko se naljutim na decu da me to plaši... Plače mi se bez razloga.“ (Doktor iz Klivlenda nazvao je to „sindromom domaćice“.) Mnoge žene su mi pričale o velikim krvavim plikovima koji su im izbijali na šakama i rukama. „Zovem ih pošast domaćica,“ rekao mi je porodični lekar iz Pensilvanije. „U poslednje vreme viđam to veoma često kod mladih žena sa četvoro, petoro i šestoro dece, zagnjurenih u sudove. Ali to ne izazivaju deterđenti, niti ga leči kortizon.“

Ponekad bi mi žena rekla da je to osećanje toliko preplavljuje da mora da istrči iz kuće i luta ulicama. Ili bi tada ostala u kući i plakala. Ili bi joj dete ispričalo neku šalu, a ona se ne bi nasmejala jer je nije čula. Razgovarala sam sa ženama koje su provele godine i godine na kanabetu kod psihoanalitičara, pokušavajući da se „uklope u ulogu žene“ i uklone blokade „ostvarenju u ulozu supruga i majke“. Ali očajnički ton u glasovima tih žena i pogled u njihovim očima, bio je isti kao ton i pogled onih žena koje su bile sigurne da nemaju nikakav problem, iako ih je mučio neobičan osećaj beznađa.

Majka četvoro dece koja je napustila koledž u devetnaestoj da bi se udala, rekla mi je sledeće:

Probala sam sve što bi žene trebalo da rade – hobije, baštovanstvo, pravljenje zimnice, intenzivno druženje sa susedima, pristupanje odborima, čajanke udruženja nastavnika i roditelja. Sve to mogu da radim i uživam u tome, ali tu ništa ne podstiče na razmišljanje – izostaje osećaj o tome ko si. Nikada nisam imale ambicije u pogledu karijere. Sve što sam želela je bilo da se udam i imam četvoro dece. Volim svoju decu i Boba i naš dom. Ne postoji nijedan problem koji bih mogla nazvati problemom. Međutim, ja sam očajna. Počinjem da

osećam da nemam ličnost. Poslužujem hranu, navlačim pantalone i pospremam krevete, uvek me mogu pozvati kada im nešto treba. Ali ko sam ja?

Dvadesettrogodišnja majka u farmerkama, rekla mi je sledeće:

Pitam se zašto sam toliko nezadovoljna. Zdrava sam, imam dobru decu, divan novi dom, dovoljno novca. Moj muž ima svetlu budućnost kao inženjer elektrotehnike. Ne poznaje nijedno od ovih osećanja. Kaže da mi možda treba odmor, i predlaže da za vikend skoknemo do Njujorka. Ali to nije to. Uvek sam mislila da sve treba da radimo zajedno. Ne mogu da sednem i sama čitam knjigu. Ako deca dremaju i imam sat vremena za sebe, ja ga provodim tako što šetam po kući čekajući da se probude. Ne pravim nikakav potez dok ne znam kuda će ostali. Čini mi se kao da je od vremena kad si bila mala devojčica, uvek postojao neko ili nešto što će se pobrinuti za tvoj život: roditelji, koledž, zaljublivanje, rođenje deteta, preseljenje u novu kuću. Onda se jednog jutra probudiš i nemaš više čemu da se nadaš.

Mlada supruga iz naselja na Long Ajlandu mi kaže:

Čini mi se da spavam mnogo. Ne znam zašto sam onda toliko umorna. Ovu kuću nije ni približno tako teško očistiti kao stan bez tople vode koji smo imali dok sam radila. Deca su u školi po čitav dan. Dakle, nije reč o radu. Jednostavno se ne osećam živom.

Problem koji nema ime se tokom šezdesetih godina XX veka poput nekakvog čira koji je pukao, izlivaio preko slike srećne američke domaćice. Televizijske reklame prikazivale su ljupke domaćice kako i dalje sijaju nad svojim zapenjenim sudoperama, a naslovna reportaža časopisa *Time* „Supruga iz predgrađa, američki fenomen“ protestuje: „Njima je isuviše dobro... da bi poverovale da mogu da budu nesrećne.“ Međutim, o stvarnom nezadovoljstvu američke domaćice iznenada je počelo da se izveštava – u *New York Times*-u i *Newsweek*-u, ali i u *Good Housekeeping*-u i na CBS televiziji („Zatočena domaćica”), premda su gotovo svi koji su o problemu govorili nalazili neki površni razlog da ga odbace. Uzrok problema se pripisivao nekompetentnim hausmajstorima (*New York Times*), ili razdaljini koju

je neophodno preći u razvoženju dece u predgrađu (*Time*), ili prevelikom broju roditeljskih sastanaka (*Redbook*). Neki su govorili da je u pitanju stari problem – obrazovanje: sve je više bilo obrazovanih žena što ih je, po prirodi stvari, činilo nesrećnima u ulozi domaćice. „Ispostavilo se da je put od Frojda do Frižidera,⁵ od Sofokla do Spoka⁶, prilično neravan,” izveštava *New York Times* (28.6.1960). „Mnoge mlade žene – sigurno ne sve – koje su se kroz školovanje otisnule u svet ideja, osećaju nedostatak prostora u svom domu. Njihove svakodnevne rutine nisu u skladu s njihovim obrazovanjem. Zatvorene u kući, osećaju da im nešto izmiče. Samo tokom prošle godine problem obrazovane domaćice bio je tema desetine govora koje su držali zabrinuti predsednici ženskih koledža koji tvrde, uprkos žalbama, da šesnaest godina akademskog obrazovanja predstavlja realističnu pripremu za brak i majčinstvo.“

Na obrazovanu domaćicu gledalo se sa simpatijama. („Kao dvoglavi šizofrenik... nekada je pisala esej o pesnicima predromantičarima; sada ostavlja poruke mlekađžiji. Nekada je trebalo da utvrdi tačku ključanja sumporne kiseline; sad utvrđuje sopstvenu tačku kjučanja kad majstor kasni s popravkama... Domaćica se često svodi na vrisku i suze... Niko, izgleda, ne ceni, a ponajmanje ona sama, osobu koja je postala tim procesom preobražaja poetese u goropadnicu.“)

Ekonomisti koji su se bavili kućnim bužetom predlagali su realističniju pripremu za domaćice, kao što su, na primer, praktični časovi u srednjoj školi na kojima se učilo kako se rukuje kućnim aparatima. Edukatori na koledžima su predlagali stvaranje većeg broja diskusionih grupa o upravljanju kućom i porodicom, kako bi se žene pripremile na prilagođavanje životu domaćice. Svima dostupne časopise tada preplavljuje i bujica članaka koji nude „58 načina da vam brak bude što uzbudljiviji“. Ne bi prošao nijedan mesec, a da

---

5. *Frigidaire* je marka kućnih električnih uređaja koja je među prvima počela da proizvodi frižidere. (Prim. prev.)

6. Upućuje se na čuvenog dr Spoka čija je knjiga *The Common Sense Book of Baby and Child Care*, objavljena 1946. godine, postala bestseler u Americi (do 1998. godine prodato je više od 50 miliona primeraka knjige) i svetu (prevedena je na 39 jezika, na srpski 1977. godine; poslednje, sedmo izdanje objavljeno je 2003. godine). (Prim. prev.)

ne izađe nova knjiga nekog psihijatra ili seksologa koja nudi tehničke savete za duboko ostvarivanje kroz seks.

Humorističar *Harper's Baazar*-a našalio se (jul 1960. godine) rekavši da se problem može rešiti tako što će se ženama oduzeti pravo glasa. („U doba pre XIX amandmana,⁷ Amerikanka je bila krotka, zaštićena i sigurna u ulogu koja joj pripada u američkom društvu. Svom mužu je prepuštala sve političke odluke, dok je on zauzvrat njoj prepuštao odluke koje se tiču porodice. Danas žena mora da donosi i porodične i političke odluke, i za nju je to previše.“)

Velik broj edukatora ozbiljno je predlagao da se žene više ne primaju na četvorogodišnje koledže i univerzitete: s obzirom na sve veću krizu školstva, obrazovanje koje devojke ne bi mogle da koriste kao domaćice, više nego ikada pre bilo je potrebno mladićima koji će obavljati poslove u atomsko doba.

Problem se odbacivao i uz drastična rešenja koja se nisu mogla uzeti za ozbiljno. (Spisateljica *Harper's Baazar*-a predložila je da se žene regrutuju u obavezne službe, gde bi radile kao pomoćnice u bolnicama i kao bebisiterke.) Svemu tome se, pak, nudio starostavni univerzalni lek: „njima treba ljubav“, „jedini odgovor je pomoć iznutra“, „tajna potpunosti – deca“, „privatna sredstva za intelektualnu ispunjenost“, „izlečite tu duhovnu zubobolju – uz pomoć jednostavne formule: prepustite sebe i sopstvenu volju Bogu.“⁸

Problem je odbačen tako što je domaćici rečeno da ona ne shvata koliko je srećna – ona je sama svoj šef, za nju ne postoje rokovi, nikakav mlađi rukovodilac ne juri njen posao. Pa šta i ako nije srećna – zar misli da su muškarci srećni u ovom svetu? Da li ona zaista, potajno, i dalje želi da bude muškarac? Zar i dalje ne zna koliko je srećna što je žena?

---

7. XIX amandman na Ustav SAD zabranjuje svakoj državi i federalnoj vlasti da odriče građanima pravo glasa na osnovu pola. Amandman je ratifikovan 18.8.1920. (Prim. red.)

8. Videti jubilarno izdanje za 75. godišnjicu časopisa *Good Housekeeping*, May, 1960, „The Gift of Self“, simpozijum Margaret Mid (Mead), *Džesamin Vest* (Jessamyn West) i drugih.

Problem je takođe, i konačno, odbačen prostom konstatacijom da NEMA rešenja: upravo to znači biti žena, i šta to nije u redu sa Amerikankama koje ne umeju zahvalno da prihvate svoju ulogu? Kako se kaže u *Newsweek*-u (7.3.1960):

Ona je nezadovoljna sudbinom o kojoj žene iz drugih zemalja samo sanjaju. Njeno nezadovoljstvo je duboko, preovlađujuće i ne može se otkloniti površnim rešenjima koja su svuda nadohvat ruke... Armija profesionalnih istraživača već je mapirala glavne uzroke nevolje... Od početka vremena, ženski ciklus je definisao žensku ulogu, postavivši joj ograničenja. Rečima koje se pripisuju Frojdu: „Anatomija je sudbina.“ Iako nijedna grupa žena te prirodne granice nikada nije pomerila toliko daleko kao američka supruga, izgleda da ona i dalje ne može da ih prihvati dragovoljno... Mlada majka koju krase prelepa porodica, šarm, talent i pamet, lako i pomirljivo odbacuje svoju ulogu: „Šta ja to radim?“ čućete je da kaže. „Pa, ništa. Ja sam samo domaćica.“ Čini se da je dobro obrazovanje ovom uzoru među ženama omogućilo da razume sve sem sopstvene vrednosti...

Utoliko ona mora da prihvati činjenicu da je „nesreća američkih žena tek poslednje u nizu izvojevanih ženskih prava,“ da treba da se prilagodi i kaže, poput one srećne domaćice koju navodi *Newsweek*: „Treba da nazdravimo divnoj slobodi koju sve imamo i da budemo ponosne na živote koje danas vodimo. Završila sam koledž i radila sam, ali je uloga koja nudi najviše radosti i zadovoljstva uloga domaćice... Moja majka nije nikada bila uključena u poslove mog oca... nije mogla da se odvoji od kuće i nas dece. Ali ja sam ravnopravna sa svojim mužem; ja ga pratim na poslovnim putovanjima i družim se sa njegovim poslovnim prijateljima.“

Ponuđena alternativa bila je izbor koji bi tek nekolicina žena uzela u razmatranje. Rečima punim saosećenja *New York Times* kaže: „Sve one priznaju da su s vremena na vreme duboko frustrirane zbog manjka privatnosti, fizičkog tereta, rutine porodičnog života, osuđenosti na njega. Kako bilo da bilo, nijedna ne bi odustala od svog doma i porodice kada bi mogla ponovo da bira.“ *Redbook* komentariše: „Malo je žena koje bi pozelele da dignu nos i napuste muževe, decu i zajednicu. One koje to učine možda su talentovane osobe, ali su retko uspešne žene.“

Te godine kada je žensko nezadovoljstvo doseglo tačku ključanja, takođe smo saznali (*Look*) da više od 21.000.000 neudatih, razvedenih američkih žena i udovica ni posle pedesete ne prekidaju pomamnu, očajničku potragu za mužem. A ta potraga počinje rano – jer se 70 odsto Amerikanki udaje pre dvadeset četvrte godine. Lepa dvadesetpetogodišnja sekretarica promenila je 35 poslova u roku od šest meseci u uzaludnoj nadi da će pronaći muža. Žene su prelazile iz jednog političkog kluba u drugi, uzimale večernje časove iz računovodstva ili jedrenja, učile da igraju golf ili skijaju, priključivale se različitim crkvama, same izlazile u barove u svom beskrajnom traganju za muškarcem.

Među sve većim brojem Amerikanki koje trenutno imaju privatnu psihijatrijsku pomoć, udate žene se žale na nezadovoljstvo brakom, a one neudate pate od anksioznosti i, konačno, depresije. Začudo, velik broj psihijatarata izjavljuje da su, prema njihovom iskustvu, neudate pacijentkinje bile srećnije od udatih. Tako su vrata svih tih lepih kuća iz predgrađa odškrinuta, te je postalo moguće baciti pogled na hiljade američkih domaćica koje su i same patile od problema o kojem su iznenada svi počeli da pričaju, uzimajući ga zdravo za gotovo, kao jedan od onih nerealnih problema u američkom životu koji se nikada ne može rešiti – poput hidrogenske bombe. Do 1962. godine položaj zatočene američke domaćice postao je nacionalna salonska zabava. Kompletna izdanja časopisa, novinske kolumne, stručne i petparačke knjige, obrazovne konferencije i televizijski paneli bili su posvećeni ovom problemu.

Većina muškaraca, ali i neke žene, uprkos svemu tome i dalje ne znaju da je taj problem stvaran. No, oni koji su se suočili s njim iskreno, shvatali su da sva površna rešenja, saveti i saosećanje, prekori ili hrabrenje prebacuju problem u sferu nerealnog. Začuo se gorak smeh među američkim ženama. Njima su se divili, zavideli im, sažaljevali ih, teoretisali o njima dok im se to nije smučilo, nudili im drastična rešenja i budalaste izbore koje niko nije mogao da shvati ozbiljno. Dobijale su svakovrsne savete od sve brojnije vojske bračnih savetnika i pedagoga, psihoterapeuta i samoprozvanih psihologa kako da se prilagode ulozi domaćice. Amerikankama se nikakav drugačiji put ostvarenja nije nudio sredinom XX veka. Većina se stoga prilagodila svojim ulogama, trpeći ili ignorišući problem koji nema ime. Za ženu može biti manje bolno ako ne čuje taj čudni glas nezadovoljstva koji se buni u njoj.

Više NIJE moguće ignorisati taj glas i odbaciti očajanje tolikih Amerikanki. To nije ono što znači biti žena, bez obzira na to šta eksperti kažu. Za ljudsku patnju postoji razlog; možda razlog nije otkriven jer nisu postavljana prava pitanja ili se nije otišlo dovoljno daleko. Ne prihvatam odgovor da problem ne postoji zato što američke žene uživaju u luksuzu o kome se u drugim vremenima i u drugim zemljama nije ni sanjalo; čudna, nova strana problema je da se on ne može razumeti u kontekstu starih materijalnih ljudskih problema: siromaštva, bolesti, gladi i hladnoće. Žene koje pate od ovog problema gladne su nečega za šta ne postoji adekvatna hrana. On je prisutan kod žena koje su udate bilo za stažiste i advokatske pripravnike, bilo za uspešne doktore i advokate; kod supruga radnika i direktora koji zarađuju bilo 5.000 bilo 50.000 dolara godišnje. On nije izazvan nedostatkom materijalnih udobnosti; on se čak ne mora osetiti kod žena koje su obuzete beznadežnim problemima kao što su gladovanje, siromaštvo ili bolest. A žene koje misle da on može biti rešen pomoću više novca, veće kuće, drugog automobila, preseljenja u bolji kraj, često otkriju da im čak biva lošije.

Danas više nije moguće okriviti gubitak ženstvenosti za taj problem: više se ne može reći da su obrazovanje, nezavisnost i ravnopravnost s muškarcima učinili Amerikanke neženstvenim. Čula sam za toliko žena koje su pokušale da ignorišu ovaj nezadovoljni unutrašnji glas, jer se ne uklapa u lepu sliku o ženstvenosti koju im serviraju eksperti. Mislim zapravo da je to jedan od prvih tragova na putu razrešenja ove misterije; problem nije moguće razumeti u opšteprihvaćenom svetlu, onako kako naučnici proučavaju žene, kako ih doktori leče, savetnici savetuju, a pisci pišu o njima. Žene koje imaju ovaj problem, one u kojima se taj glas uskomešao, živele su čitave živote tragajući za načinima da se ostvare kao žene. One nisu karijeristkinje (iako karijeristkinje mogu da imaju drugačije probleme); to su žene čije su najveće ambicije brak i deca. Za najstarije među njima, za te kćeri američke srednje klase, nikakav drugi san nije bio moguć. One koje su sada u četvrtoj i petoj deceniji života, a nekada su imale druge snove, odustale su od njih i veselo se prepustile životu domaćice. Za najmlađe, nove supruge i majke, ovo je bio jedini san. One napuštaju srednju školu i koledž da bi se udale ili ubijaju vreme na nekom poslu koji ih zapravo ne zanima, dok se ne udaju. Ove žene su vrlo „ženstvene“ u uobičajenom smislu te reči, pa ipak one pate od ovog problema.

Da li su žene koje su završile koledž, žene koje su nekada imale i druge snove osim da postanu domaćice, one koje najviše pate? Ako je verovati ekspertima, jesu, ali čujte ove četiri žene:

Moji dani su prepuni obaveza, ali su dosadni. Sve što radim svodi se na muvanje naokolo. Ustajem u osam – napravim doručak, operem sudove, skuvam ručak, operem još sudova, zatim nešto veša, a popodne malo počistim. Onda slede večera i sudovi, a uspem i da odmorim par minuta pre nego što stavim decu na spavanje... I to je sve. Kao dan bilo koje druge supruge. Jednoličan. Najveći deo vremena jurcam za decom.

O bože, šta ja radim sa svojim vremenom? Pa, ustanem u šest. Obučem sina i dam mu da doručkuje. Posle toga operem sudove i okupam i nahranim bebu. Onda ručam i, dok deca spavaju, šijem, krpim ili peglam, i obavljam sve ostale stvari koje ne stignem tokom prepodneva. Onda kuvam večeru za porodicu, a moj muž gleda televiziju dok perem sudove. Pošto stavim decu u krevet, sredim kosu i onda i ja idem u krevet.

Problem je u tome što sam uvek mama svoje dece ili supruga sveštenika, a nikada nisam ja.

Ako bi neko snimio film o tipičnom jutru u mojoj kući, to bi ličilo na staru komediju braće Marks. Ja perem sudove, požurujem stariju decu u školu, istrčavam u dvorište da oplevim hrizanteme, utrčavam natrag u kuću da telefoniram u vezi sa sastankom odbora, pomažem najmlađem detetu da sagradi kuću od kockica, provedem petnaest minuta prelistavajući novine kako bih bila dobro obavještena, zatim strčim do mašina za pranje veša gde rublja, koje se pere tri puta nedeljno, ima dovoljno za čitavo primitivno selo za godinu dana. Do popodneva sam spremna za mentalnu instituciju. Malo od onoga što sam uradila je bilo zaista neophodno ili važno. Spoljni pritisci me guraju kroz dan. Pa ipak smatram sebe jednom od opuštenijih domaćica u kraju. Mnoge moje prijateljice su još užurbanije. U poslednjih šezdeset godina prešle smo pun krug i američka domaćica je ponovo zatočena u kavezu za veverice. Činjenica da je današnji kavez moderno opremljeni ranč ili komforan moderni stan, situaciju za nju ne čini manje bolnom od vremena kada je njena baka sedela nad vezom u svom skupocenom salonu i gnevno gundala o pravima žena.

Prve dve žene nikada nisu pohađale koledž. Obe žive u naseljima u izgradnji Levitaun, Nju Džersi, i Takoma, Vašington, i intervjuisao ih je tim sociologa koji proučavaju živote supruga radnika.⁹ U upitniku sprovedenom povodom petnaeste godišnjice mature, treća žena, supruga sveštenika, napisala je da nikad nije imala ambicije u pogledu karijere, ali da bi sada volela da ih je imala.¹⁰ Četvrta, koja ima doktorat iz antropologije, danas je domaćica iz Nebraske s troje dece.¹¹ Njihove izjave navode na zaključak da domaćice svih nivoa obrazovanja pate od istog osećanja oćajanja.

Ćinjenica je da danas NIKO ne gundā gnevno o „ženskim pravima“, iako je sve više i više žena završilo koledž. U skorašnjem istraživanju koje je obuhvatalo sve generacije koje su maturirale¹² na Barnard koledžu,¹³ znaćajna manjina starijih maturantkinja okrivila je obrazovanje za pojavu želje za „pravima“; kasnije generacije su krivile obrazovanje za pojavu snova o karijeri, a najmlađe maturantkinje krive koledž zato što ih tera da osećaju da jednostavno nije dovoljno biti domaćica i majka; one ne žele da osećaju krivicu ukoliko ne ćitaju knjige ili ne učestvuju u javnim aktivnostima. Ali ako obrazovanje nije uzrok problema, ćinjenica da obrazovanje nekako truli u ovim ženama mogla bi biti na tragu problema.

---

9. Lee Rainwater, Richard P. Coleman, i Gerald Handel, *Workingman's Wife*, New York, 1959.

10. Betty Friedan, "If One Generation Can Ever Tell Another," *Smith Alumnae Quarterly*, Northampton, Mass., zima, 1961. Prvi put sam postala svesna "problema koji nema ime" i njegovih mogućih veza s onim što ću na kraju nazvati "mistikom ženstvenog" 1957. godine, kada sam pripremala obiman upitnik sprovodeći sopstveno istraživanje među koleginicama sa Smit koledža, 15 godina posle mature. Ovaj upitnik je kasnije upotrebljen na godišnjicama mature na Redklif koledžu i drugim ženskim koledžima, gde su se pokazali slični rezultati.

11. Jhan and June Robbins, "Why Young Mothers Feel Trapped," *Redbook*, September, 1960.

12. Koledži su obrazovne institucije koje pružaju obrazovanje na diplomskom nivou što bi najviše odgovaralo našim višim školama, zbog ćega smo odlučili da termin graduate prevedemo sa maturirati umesto diplomirati. (Prim. prev.)

13. Marian Freda Poverman, "Alumnae on Parade," *Barnard Alumnae Magazine*, July, 1957.

Ukoliko se tajna ostvarenja ženstvenosti krije u tome da se imaju deca, nikada toliko žena slobodnih da biraju nije imalo toliko dece kao poslednjih godina, tako dobrovoljno. Ukoliko je odgovor ljubav, žene nikada nisu tako odlučno marširale u potrazi za ljubavlju. Pa ipak, sve je veća sumnja u to da je problem seksualne prirode, iako mora biti da je nekako u vezi sa seksom. Od mnogih lekara sam čula dokaze o novim seksualnim problemima između muža i žene – recimo, o seksualnoj gladi kod žena koju njihovi muževi ne mogu da zadovolje. „Načinili smo od žene seksualno stvorenje“, rekao je jedan psihijatar s klinike Margaret Sanger za bračno savetovanje. „Ona nema identitet sem kao supruga i majka. Ona sama ne zna ko je. Po vasceli dan čeka da muž uveče dođe kući i pomogne joj da se oseti živom. Ali sad muž nije zainteresovan. Za žene je užasno da iz noći u noć leže u svom krevetu, čekajući na to da ih muževi učine živima.“ Zašto postoji toliko tržište za knjige i novinske članke koji nude seksualne savete? Izgleda da orgazam kakvog u statističkom obilju otkriva Kinsi,¹⁴ ne rešava problem među poslednjim generacijama Amerikanki.

Naprotiv, kod žena su uočene nove neuroze – kao i problemi koji i dalje nisu imenovani kao neuroze – kakve Frojd i njegovi sledbenici nisu predvideli, a krase ih fizički simptomi, anksioznost i odbrambeni mehanizmi jednaki onima koje izaziva potiskivanje seksualne želje. Takođe, generacije dece čije su majke uvek prisutne, razvoze ih okolo, pomažu im u domaćim zadacima, odlikuju neki čudni novi simptomi – nesposobnost da se podnese bol, ili disciplina, ili da se kreće ka samopostavljenom cilju bilo koje vrste, kao i poražavajuće dosađivanje u životu. Pedagozi su sve zabrinutiji zbog odsustva nezavisnog duha i nemogućnosti da se oslone na same sebe među mladićima i devojkama koji danas upisuju koledž. „Upuštamo se u stalnu borbu s tim kako da od naših učenika načinimo zrele muškarce,“ rekao je dekan s Kolumbija koledža.

U Beloj kući je održana konferencija o fizičkoj neaktivnosti i atrofiranju mišića kod američke dece: da li su previše negovana? Sociolozi primećuju zapanjujuću organizaciju života dece iz predgrađa: časovi, zabave, igre, grupe

---

14. Kinsi, američki biolog i seksolog koji je osnovao Institut za seksualna istraživanja na Univerzitetu u Indijani (danas Kinsijev institut za istraživanja seksa, roda i reprodukcije) i čiji je rad duboko uticao na društvene i kulturne vrednosti u SAD. (Prim. prev.)

za igru i učenje koje se organizuju za njihove potrebe. Domaćica iz predgrađa Portlanda, država Oregon, zapitala se zašto su deci ovde „potrebni“ klubovi mladih izviđača i izviđačica. „Ovo nije sirotinjska četvrt. Deca ovde pred sobom imaju veliko prostranstvo. Mislim da je ljudima strašno dosadno. Oni organizuju decu, a onda pokušavaju da naviknu i sve ostale na to. A sirotij deci ostaje vremena samo za to da leže na krevetu i sanjare otvorenih očiju.“

Može li se problem koji nema ime nekako dovesti u vezu s dnevnom rutinom domaćice? Kada žena pokuša da iskaže svoj problem rečima, ona često samo opisuje svoju svakodnevicu. Pa šta je to u ovoj deklamaciji udobnih domaćinskih detalja što bi moglo da izazove onakvo osećanje očaja? Da li je ona prosto zarobljena ogromnim zahtevima koje pred nju postavlja uloga moderne domaćice: da bude supruga, ljubavnica, majka, negovateljica, potrošačica, kuvarica, šoferka, ekspertkinja u dizajniranju enterijera i nezi dece, kućnim popravkama, lakiranju nameštaja, ishrani i obrazovanju? Njen dan je rascepan u žurbi da stigne od sudopere do mašine za pranje veša, telefona, sušilice, karavana, supermarketa, i odbaci Džonija do terena Lige juniora, a Džejni na časove baleta, i kosilicu na popravku, da bi sve završila do 18.45. Nijednom poslu ne može da posveti više od 15 minuta; nema vremena da čita knjige, čita samo časopise; čak i ako ima vremena, nema više snage da se koncentriše. Na kraju dana je toliko premorena da ponekad muž mora da preuzme inicijativu i smesti decu u krevet.

Taj užasni umor tokom pedesetih godina odveo je mnoge žene kod lekara, te je jedan od njih odlučio da ga ispita. Na svoje iznenađenje, on otkriva da pacijentkinje koje pate od „zamora domaćica“ spavaju duže nego što je potrebno odrasloj osobi – do deset sati dnevno – i da energija koju troše na kućne poslove ne iscrpljuje sve njihove kapacitete. Pravi problem mora da je nešto drugo, zaključio je – možda dosada. Neki su lekari preporučivali svojim pacijentkinjama da bar jednom nedeljno moraju da izađu iz kuće i da se počaste odlaskom u bioskop u gradu. Drugi su im prepisivali sedative. Mnoge domaćice iz predgrađa počele su da gutaju sedative kao pastile za grlo. „Probudiš se i osećaš da nema nikakvog razloga da provedeš još jedan ovakav dan. Zato uzmeš sedativ jer te onda nije toliko briga što je sve besmisleno.“

Specifične detalje koji domaćicu iz predgrađa drže u klopci, te neprestane zahteve koji okupiraju njeno vreme, lako je videti. Ali lanci koji joj ne dopuštaju da se iz te klopke pomakne nalaze se u njenom sopstvenom umu i duhu. To su lanci načinjeni od pogrešnih ideja i pogrešno interpretiranih činjenica, od nepotpunih istina i nestvarnih izbora. Njih nije lako videti ih i otresti ih se.

Kako ijedna žena može da vidi potpunu istinu u ograničenjima sopstvenog života? Kako da veruje tom unutrašnjem glasu kada on poriče ustanovljene, prihvaćene istine po kojima je do sada živela? Pa ipak, izgleda da žene s kojima sam razgovarala, koje napokon poslušaju taj unutrašnji glas, na neki neverovatan način uspevaju da se probiju do istine koja izmiče ekspertima.

Mislim da eksperti na brojnim poljima već dugo drže deliće te istine pod svojim mikroskopima, ni ne uviđajući to. Pronašla sam deliće istine u pojedinim novim istraživanjima i teorijskim pomacima u psihološkim, društvenim i biološkim naukama, čije implikacije po žene nikada nisu istražene. Pronašla sam mnogobrojne indicije u razgovorima s lekarima iz predgrađa, ginekolozima, akušerima, kliničkim pedagozima, pedijatrima, srednjoškolskim savetnicima, profesorima na koledžima, bračnim savetnicima, psihijatrima i sveštenicima – ispitujući ih ne o njihovim teorijama već o konkretnom iskustvu koje imaju u odnosima s američkim ženama. Postala sam svesna obilja dokaza, od kojih većina nije javno izneta jer se ne uklapa u postojeće modele mišljenja o ženama – dokaza koji navode na preispitivanje standarda ženske normalnosti, ženske prilagodljivosti, ženskog ostvarenja i ženske zrelosti u skladu s kojima većina žena i dalje pokušava da živi.

Na čudnovato nov način počela sam da sagledavam američki povratak ranim brakovima i velikim porodicama koji dovode do eksplozije stanovništva; skorašnji povratak prirodnom porođaju i dojenju; konformizam iz predgrađa i nove neuroze, patologije ličnosti i seksualne probleme koje registruju lekari. Počela sam da uviđam novu dimenziju starih problema koje su žene dugo uzimale zdravo za gotovo: menstrualne tegobe, frigidnost, promiskuitet, strah od trudnoće, postnatalnu depresiju, veliki stepen emotivnih lomova i samoubistava među ženama u drugoj i trećoj deceniji života, menopauzu, takozvanu pasivnost i nezrelost američkih muškaraca, nedoslednost u

pokazanim intelektualnim sposobnostima u detinjstvu i ostvarenjima u zreloom dobu kod žena, promenljiv opseg u doživljavanju orgazma kod Amerikanki, i stalne probleme u psihoterapiji i ženskom obrazovanju.

Ukoliko sam u pravu, problem koji nema ime, a koji se komeša u umovima tolikih Amerikanki danas, nije stvar gubitka ženstvenosti ili viška obrazovanja ili zahteva domaćinstva. On je daleko važniji nego što to iko uviđa. On je ključ za ostale nove i stare probleme koji muče žene, njihove muževe i njihovu decu, zbunjujući godinama njihove lekare i pedagoge. Sasvim je moguće da bi on mogao da bude ključ i za budućnost naše nacije i kulture. Ne možemo više da ignorišemo taj glas u ženama koji joj govori: „Želim nešto više od svog muža, svoje dece i svog doma.“

Sa engleskog prevela Irena Šimić

(Betty Friedan. 1974. „The Problem That Has No Name”. In *The Feminine Mystique*. New York: Dell Books. pp. 11-27. URL <http://www.h-net.org/~hst203/documents/friedan1.html>)